

ARAP DİLİ GRAMERİNDE “HİLÂFU’L-ASL” VE GRAMERDEKİ ÖRNEKLERİ

Abdulhamit TURGUT*

Öz

Arap dili gramerinin yaygınlaşmasına katkı sağlayan ve Arap gramerinde kural dışı olarak tanımlanan hilâfu'l-asl kavramının asıl çıkış sebebi, gramercilerin nahiv usullerinden biri sayılan sema'a çok önem vermeleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Fakat bu sema' yoluyla gelen malzeme, nahivcilerin bu kavramı çok dikkatli kullanmaları nedeniyle nahiv kaidelerinde herhangi bir karışıklığa sebep olmamıştır. Bilakis bu köklü kavram, hilâf ve mücadele alanı olduğundan görüşlerin ve ilmi içtihatların çokluğu nedeniyle daha sonra büyük bir dilbilimsel mirasa neden olmuştur. Hilâfu'l-asl kavramı bir gramer konusu olarak yeni, fakat konuyla alakalı genel bilgiler şeklinde ele alındığında eskidir. Zira klasik dilciler, bu konunun kapsamına girecek malumatı bahsetmişlerdir. Fakat bu malumat belli bir konu çerçevesinde ele alınmamış kitapların arasında dağınık bir şekilde yer almıştır. Çalışmamızda hilâfu'l-asl'ı bir konu bütünlüğünde ele alarak kavramın genel anlamını, ortaya çıkış sebeplerini nahivdeki bütün konuları kapsadığından, örnek olarak mecrûrattan cer harfiyle mecrûr olan isim, meczûmattan muzari' fiil, merfuâtta mübtedâ ve mansûbattan örnek olarak mefûlün bih ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, Hilâfu'l-asl, Mecrûr, Muzari' fiil, Mübtedâ, Mefûlün bih.

Hilâfu'l-Asl In The Arab Language And Its Examples In Grammar “Khilâf al-aşl” and Its Examples in Arabic Grammar

Abstract

The main reason for the emergence of the concept of caliphate-asl, which contributed to the spread of Arabic language grammar and was defined as an exception in Arabic grammar, arose due to the fact that grammarians attach great importance to sema'a, which is considered one of the nahiv methods. However, the material passing through this sema' did not cause confusion in the nahiv pedestals due to the fact that the nahivists used this concept very carefully. On the contrary, since this is a well-established concept, the field of caliphate and struggle, it caused a great linguistic legacy later due to the multiplicity of opinions and scientific inventions. The concept of the Hilâfu'l-asl, is new as a

* Dr., Müftü, Diyanet İşleri Başkanlığı, turgutislam4773@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6734-0577. Telefon: 05306905407, Adres: Cevizpınar Mahallesi, Serhat Caddesi, Müftülük Sitesi, Derik/Mardin.

grammatical subject, but it is old when we consider it in the form of general information related to the subject. Because classical linguists have mentioned the knowledge that will be covered by this topic. However, this information has been scattered among dec that have not been covered within the framework of a certain topic. In our study, hilafu'l-asl taking the general meaning of the concept of a context, all the topics covered in the cause of their emergence nahiv example, with the letter from mecrur mecrurat cer, which is the name change from meczumat' verb and as an example from merfuat mubteda mansubat meful from the day we took.

Keywords: Syntax, Hilâfu'l-asl, Mecrûr, Muzari' verb, Mübtedâ, Mefûlün bih.

Makalenin Dergiye Geldiği Tarih: 23.08.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçtiği ve Yayına Kabul Edildiği Tarih: 03.10.2021

Giriş

el-asl الْأَصْلُ çoğulu el-usûl الْأَصُولُ'dır. Bu kelime sözlükte: “her şeyin alt kısmı”, “üzerine bina edilen şey”¹ “her şeyin temeli ve kendisine ihtiyaç duyulan kendisi hiçbir şeye ihtiyaç duymayan” gibi belli başlı manalara gelmektedir.²

Asl kelimesi çoğul şekliyle (usûl) bazı ilimlere izâfetle de kullanılır. Bu şekilde geldiğinde söz konusu ilmin öğretim ve araştırmalarında esas alınan ve o ilmin dayandığı genel kaideler kastedilir. Bu kaideler bazen müstakil bir ilim dalını oluşturur: Usûlül-Fıkıh, Usûlül-Hadîs, Usûlüt-Tefsîr ve Usûlül'n-Nahv gibi.³

Bir nahiv terimi olarak asl, fer' ve fasılların ondan neşet ettiği nahiv delillerine denmektedir. Bu noktada, sema', kıyas, icmâ ve istishâbu'l-hâl söz konusu delillerden sayılmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu nahvin asıllarından anlaşılan hususun, temel dilsel kaidelerin olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi bir fâilde asıl olan husus merfû' olmasıdır. Böylece bu durum, fâil'in merfû' oluşu genel geçer bir asl olduğunu göstermektedir.⁴

Zaman içerisinde nahiv usûlü ile ilgili birçok eser yazılmaya başlanmıştır. İlk telif edilen kitap, İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *el-Usûl fi'n-nahv* adlı kitabıdır. Ardından İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, Ebü'l-Berekât Kemâ-

1 Seyyid eş-Şerîf, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, (Kahire: Dâru'l-fedîle, 1425/2004), 26.

2 Muhammed A'lâ b. Alî el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Lübnân: Mektebetu Lübnân, 1416/1996), 1/213.

3 Ahmet Özel, “Asıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/473.

4 Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, el-Enbârî, *Luma'u'l-edille* (Suriye: Dâru'l-fikr, 1376/1957), 80-81.

lüddîn el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *Lumeu'l-edille* ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv* kitapları telif edilmiştir.

Konumuz bağlamında ele alınacak bir diğer kelime de, خَلَفَ kök harflerinden türetilmiş olan خِلَافٌ kelimesidir. "karşı gelmek, aykırı davranmak, muhalefet etmek, zıtlaşmak" gibi anlamlara gelen hilâf, "söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak, farklı bir tavır ortaya koymak" mânasıyla aynı kökten türeyen ihtilâf ve muhâlefet kelimeleriyle de ilişkilidir. Hilâf kelimesi zaman zaman ihtilâfla aynı veya benzer anlamda kullanılsa da genellikle aralarındaki ince fark korunmaya çalışılmıştır. İhtilâf basit anlamıyla ittifakın karşıtı olup "görüş ayrılığına düşmek, uzlaşmamak" veya "farklı görüşlere sahip olmak" manasına gelir. Hilâf ise tez ve anti tezdten birini benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarındaki bu farklar sebebiyle ihtilâf tabiri çoğunlukla delile dayalı görüş, hilâf ise delilsiz görüş hakkında kullanılır.⁵

Hilâf kelimesinin birçok ilim dalıyla ilişkili olduğu muhakkaktır. Burada bahsettiğimiz söz konusu hilâf, nahiv ilmindeki hilâftır. İlgili madde kapsamında ele alınan خِلَافٌ lafzının lugat kaynaklarında ifade edilen manalardan bazıları şöyledir:

Zıtlasma manası: Buradaki hilâf manası ittifak'ın zıddı olan muhalefettir. Nitekim hilâf Kur'an-ı Kerimde de bu manada kullanılmıştır; فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ "Allah'ın resulünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular"⁶ görüldüğü gibi Allah'ın Resulüne zıt bir durum anlamında kullanılmıştır.⁷

Hilafet manası: Arapçada hilafet, başkasının yerine geçme olarak değerlendirilir. Yerine geçilen kişi; kayıp, ölüm, yapamama ve diğer bazı nedenlerden dolayı olabiliyor. Zira Arapça da اِسْتَحْلَفَ اللَّهُ عِبَادَهُ فِي الْأَرْضِ "Allah kullarını yeryüzüne halife kıldı" şeklindeki terkipte hilafet kelimesi, yerine geçme manasında kullanılmıştır.⁸

Bir nahiv terimi olarak hilâf kavramı, birçok değişik şekilde kullanılmıştır. Bunlardan belli başlı olanları şunlardır:

Hilâf: Nahivde hilâf kelimesi, bir münazaa olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu münazaa'nın bir delile dayanmasına da gerek yoktur.⁹ Örneğin iki

5 Şükrü Özen, "Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınlar, 1998), 17/527-538.

6 et-Tevbe, 9/81.

7 Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü ebi'l-bekâ'* (Beyrut: Muessetu'r-risale, 1418/1998), 426.

8 Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü ebi'l-bekâ'*, 427.

9 Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 106.

nahiv ekolu arasındaki zıt görüşlülük bu bağlamdadır. Kûfe ve Basra ekollerini arasındaki hilâf gibi. Enbârî bu hilâf ile ilgili *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilaf bey-ne'n-nahvîyyin: el-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*, adlı özel bir kitap telif etmiştir.

Nahiv hükmünden istisna: Örneğin mef'ûlün bih karışıklığa sebebiyet vermiyorsa fiilden önce gelebiliyor *زَيْدًا أُذْرِكُ* “Zeyd’e ulaştım” gibi. Fakat bu hüküm, ism-i fiilde uygulanmaz *زَيْدًا دَرَاكَ* denilmediği gibi. Dolayısıyla bir nahiv hükmünü diğer bir nahiv hükmünden istisna etmiş olmak da hilâf manasına gelmektedir.¹⁰

Asl-a muhalefet: Nahivde asl olan hükümler olduğu gibi bir de bu asl’a muhalefet eden hükümler bulunmaktadır.¹¹ Çalışmamızda ele aldığımız hilâf bu madde kapsamına girmektedir. Söz konusu bahsettiğimiz hilâf, nahivcilerin kendi aralarındaki hilâf’tan ziyade nahivdeki asl’a muhalefet olanıdır.

Bir nahiv terimi olarak hilâf kelimesinin geçmişine baktığımızda bu kavramın Kûfeliler tarafından ilk kullanıldığını görmekteyiz.¹² Basralılar da ise hilâf kelimesine karşılık herhangi bir kavram bulunmamaktadır. Kûfeliler hilâfî birçok yerde bir nahiv amili olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin *مَشَيْتٌ وَالتَّهْرُ* “Nehir boyunca yürüdüm” deyiminde geçen *والتَّهْرُ* kelimesini nasb eden âmil, onun *مَشَيْتٌ* fiiliyle muhalefet etmesi sonucunda oluştuğunu değerlendirmişlerdir. Çünkü nehirde yürünmez bilakis geçilir.¹³

Nahivdeki hilâfu’l-asl’ın sebepleri için birçok sebep zikredilebilir. Fakat genel olarak bunları iki ana başlıkta toplayabiliriz; Birincisi Arapçanın farklı lehçeleridir. Zira nahivcilerin Arapçayı geliştirmek için başvurdukları ortam çok geniş bir alandı. Nitekim o dönem fesahat ve belagatın merkezi olan Kureyş kabilesinin konuştuğu dilde dahi birçok farklılıklar vardı. İşte bu farklı lehçeler, nahiv kaidelerini oluştururken nahivcileri hilâf’a sevk etmiş ve birbirinden farklı nahiv hükümleri ortaya çıkmıştır.¹⁴

Hilâfu’l-asl’ın ikinci sebebi ise, Nahivcilerin nahiv kaidelerini temellendirirken farklı metoda sahip olmalarıdır. Nitekim nahivciler semâ ve kıyas gibi genel kaidelerde ittifak edip bunları kullanma hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Zira Basralılar, kıyas’a çok önem verip mesmû olanı sadece meşhur ve fasih olmak şartıyla kabul etmişlerdir.¹⁵ Kûfeliler ise, meşhur ve fasih ol-

10 Sâlime el-Vâzîni, *Zâhiretu Hilâfu’l-asl fi’n-Nahvi’l-Arabî*, (Trablus-Libya: Câmiatu el-Fâtih, Kulliyetu’l-Âdâb, Kısmu’l-Luğatî’l-Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 9.

11 Vâzîni, *Zâhiretu Hilâfu’l-asl*, 8-9.

12 Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetü’l-kûfe ve menhecuha fî dirâseti’l-luğa ve’n-nahv*, (Bağdat: Mültezem, 1406/1986), 306.

13 Vâzîni, *Zâhiretu Hilâfu’l-asl*, 8.

14 Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-nahviyye*, (Mısır: Dâru’l-maarif, 1388/1968), 172.

15 İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâ’is*, (Kahire: Daru’l-kutubi’l-misriyye, 1427/2006), 2/ 5-12.

maksızın mesmû olana dayanarak kaideler oluşturmuşlardır.¹⁶ İşte bu birbirinden farklı araştırma metotları, nahiv kaideleri ve kaidelerin doğurduğu sonuçlar arasında ihtilafa sebep olmuştur. Nahivde hilâfın ortaya çıkma sebeplerine baktığımızda, bu ihtilafın zorunlu olduğunu görebiliyoruz. Zira Arap dilinin beslendiği ortamda farklı lehçelerin olması doğal olarak ihtilafın da var olacağını gerektirir. Ayrıca Arap dili oluşum aşamasında nahivcilerin nahiv hükümlerini farklı şekilde illetlendirmeleri nedeniyle doğal olarak nahiv usulleri konusunda da farklı yaklaşımlar meydana gelmiş ve bunun sonucunda nahivde ihtilaf zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷

1. Arap Dili Gramerinde Hilâfu'l-Asl

Daha önce de bahsettiğimiz gibi hilâfu'l-asl kavramı müstakil bir konu olarak ele aldığımızda yeni, fakat konunun kapsamına girecek bilgiler şeklinde ele aldığımızda eskidir. Zira klasik dilciler, bu kavramın kapsamına girecek malumattan bahsetmişlerdir. Fakat bu malumat belli bir konu çerçevesinde ele alınmamış kitapların arasında dağınık bir şekilde yer almıştır.

Klasik dilcilerin bu konunun kapsamına girecek çalışmaları olmuştur. Telif ettikleri birçok kitapla bu konuya değinmişlerdir. Fakat hilâfu'l-asl olarak değil, şiir zarureti olarak konuya temas etmişlerdir. Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitap*'ta “*Bâbu mâ yehtemilü'si'r*”, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) *el-Usûl* adlı kitabında “*Bâbu darûreti's-şâ'ir*”, İbn Usfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) *Darâ'irü's-şî'r* ve Mahmûd Şükrî Âlûsî'nin (1857-1924) *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir* adlı kitapları örnek olarak verilebilir. Bazı dilcilerde telif ettikleri kitaplarda bir bölüm olarak bu konuya değinmişlerdir. Klasik dilcilerin konuyla alakalı genel olarak çalışmalarına baktığımızda konuya hilâfu'l-asl şeklinde değil, ed-Darûrât ve eş-Şuzûz şeklinde nahiv kaidesinin dışına çıkanları ele almışlardır.

Konumuzla alakalı yeni çalışmalara baktığımızda klasik dönemde olduğu gibi nahiv usûlleri ve bu usûllere ters düşen meselelere değinilmiş ve konuyla alakalı telifler yapılmıştır. Abdulfettâh ed-Dücenî'nin “*Zâhiretü'Şuzûz*” ve Sâlime el-Vâzînî tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan “*Zâhiretu Hilâfu'l-asl fi'n-Nahvi'l-Arabî*” adlı çalışmalarını örnek olarak verebiliriz. Ancak yaptığımız araştırmaya göre Ülkemizde Türkçe olarak hilâfu'l-asl konusunu bir bütünlük içerisinde ele alan herhangi bir çalışmaya rastlamadık.

Bu çalışmanın konusu olan ve nahiv ilminde hilâfu'l-asl olarak bilinen bu kavramı bir konu bütünlüğünde; Mecrurattan cer harfiyle mecrûr olan isim, meczumâtтан cezim edatıyla meczûm olan muzarî' fiil, merfuâtтан mübtedâ ve mansubâtтан mef'ûlün bih örnekleri çerçevesi içerisinde ele alınacaktır.

16 Suyûtî, 'Abdurrâhman Celâleddin, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1406/1986), 1/212.

17 Vâzînî, *Zâhiretu Hilâfu'l-asl*, 10-11.

2. Hilâfu'l-Asl Bağlamında Mecnûrattan Harf İle Mecnûr Olan İsim

Cer harfleri, Arapçada üç gruba ayrılan kelime türlerinden, harf (edat) grubunda yer alan kelimelerdir.¹⁸Bunlar isimlerin önüne gelerek, şekil ve anlam yönünden o isimlerde birtakım değişiklikler meydana getirirler.¹⁹Bazı nahiv kitaplarında bu harflerin sayısı yirmi bir'dir, ²⁰bazılarında da yirmi olarak geçmektedir.²¹ Cer harfiyle mecnûr olan ismin nahivde birçok hükmü var. O hükümleri hilâfu'l-asl bağlamında anlatmaya çalışacağız;

Harf ile mecnûr olan isimde asl olan ondan önce cer harfinin zikredilmesidir. Hilâfu'l-asl ise ondan önceki cer harfinin hazfedilmesi ve mecnûr olan ismin vacip olarak mansûb okunmasıdır. Örneğin *وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا* *“Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte buluşmak üzere kavminden yetmiş adam seçti”*²² ayetinde geçen *قَوْمَهُ* kelimesinin aslı *مِنْ قَوْمِهِ*'dir. Hilâfu'l-asl olarak cer harfi hazfedilmiş ve mecnûr isim bütün lafzî amillerden mücerred olduğundan vacip olarak mansûb olmuştur.²³

Asl olan cer harfi ile mecnûr'un arasına herhangi bir kelimenin girmemesidir. Hilâfu'l-asl ise araya bir kelimenin girmesidir. Şu şiirde olduğu gibi;

رُبَّ فِي النَّاسِ مُوسِرٍ كَعَدِيمٍ وَعَدِيمٍ يُخَالُ ذَا إِيسَارٍ

“İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, zengin oldukları halde fakir ve fakir oldukları halde zengin zannedilir.” *رُبَّ فِي النَّاسِ* kelimesi, *رُبَّ* cer harfiyle mecnûr'u olan *مُوسِرٍ* kelimesinin arasına hilâfu'l-asl olarak girmiştir.²⁴

3. Hilâfu'l-Asl Bağlamında Meczumattan Muzari Fiil

Cezm sözlükte kesmek anlamına gelir.²⁵Örneğin *جَزَمْتُ الشَّيْءَ أَي قَطَعْتُهُ* *“Bir şeyi kestim”* anlamındadır. Terim olarak ise, muzari fiilin sonundaki illet harfini, nun harfini ve harekeyi kesip atmaktır.²⁶ Meczûmât denildiğinde ilk akla gelen muzari fiildir, onun da nahivde birçok hükmü vardır:

18 Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, *el-Kâvaîdu'l-esasiyye li'l-luğâti'l-arabiyye*, (Beirut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2011), 23.

19 Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 332.

20 Abdulhamid Muhammed Muhyiddin, *Uddetu's-sâlik ilâ tahkiki evdahi'l-mesâlik*, (Beirut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2008), 3/5.

21 Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik, ilâ elfiyeti İbn Malik*, (Beirut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2008), 3/5.

22 el-A'râf, 7/155.

23 Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahiv*, (Dimeşk: Macmau'l-Luğati'l-Ârabiyye, 1985), 1/306.

24 Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî İbn Malik, *Şerhu't-Teshîl*, (Kahire: Dâru hecer, 2008), 3/194.

25 Cemaluddin Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, thk. Emîn M. Abdülvehhâb – M. Sâdık el-Ubeydî, (Beirut: Dâru sadr, 1999), 2/277.

26 Haydere el-Yemenî, *Keşfü'l-müşkil*, thk. Hâdî Atıyye Matar, (Bağdat: Matbaatu'l-irşâd, 1404/1984), 181.

Başına cezim edatları geldiğinde muzari fiilin meczûm olması asıldır. Hilâfu'l-asl ise cezim edatı geldiği halde muzari fiilin meczûm değil merfû gelmesidir. Şâirin şu sözü buna örnektir;

لَوْلَا فَوَارِسُ مِنْ هُدَيْلٍ وَأَسْرَتَهُمْ يَوْمَ الصُّلَيْفَاءِ لَمْ يُوفُونَ بِالْجَارِ

"Eğer Suleyfâ günü Huzeyl kabilesinin atlıları ve aileleri olmasaydı, onlar komşuluk hakkını yerine getirmezlerdi".²⁷ Şiirde geçen لَمْ يُوفُونَ muzari fiili, لَمْ cezim edatı üzerine geldiği halde hilâful-asl olarak meczûm olmadığı görülmüştür.²⁸

Nahivde muzari fiil ile cezim edatı bitişik bir şekilde gelmesi asıldır. Hilâfu'l-asl ise araya bir kelimenin girmesidir. Örneğin;

تَبَاكَرَ مَنْ لَمْ بِالْحَوَادِثِ تَطْرُقِ نَوَائِبُ مِنْ لَدُنْ إِيْنِ أَدَمَ لَمْ تَزَلْ

"İnsanoğlunun başına daha önce gelmeyen musibetler ve yeni belalar gelebilmektedir".²⁹ Şiir de geçen بِالْحَوَادِثِ car ve mecrûr'u, hilâfu'l-asl olarak لَمْ ve meczûm'u olan تَطْرُقِ muzari fiilin arasına girmiştir.³⁰

Nahivde cezim edatıyla meczûm olan muzari fiilin zikredilmesi asıldır. Hilâfu'l-asl ise fiilin hafzedilip cezim edatının geride kalmasıdır. Örneğin إِنْ لَمْ فَعَلْتَ cümlesinde geçen لَمْ cezim edatı kalmış cümlenin akışından anlaşıldığı için تَعَلَّ muzari fiili hilâfu'l-asl olarak hafzedilmiştir.³¹

4. Hilâfu'l-Asl Bağlamında Merfûâttan Mübtedâ

Konumuzla alakalı merfûâttan mübtedânın hükümlerini açıklayacağız. Mübtedâ; Kendisinden haber verilen, açık bir isim veya onun hükmünde olan ve lafzî amillerden arındırılmış merfu isme denilir.³² Nahivde mübtedânın birçok hükmü vardır. Onlardan bazıları şöyledir:

Mübtedâ da asl olan merfû' olmasıdır. Mübtedâ nahivdeki konum itibariyle merfû' olması gerekir. Hilâfu'l-asl ise, من veya الباء cer harfleriyle mecrur olmasıdır. Örneğin حَسْبِكَ دِرْهَمٌ buradaki الباء harfi zaittir, aslı حَسْبِكَ دِرْهَمٌ'dur. Görüldüğü gibi hilâfu'l-asl olarak mübtedâ merfû' olarak değil, mecrûr gelmiştir.³³

Mübtedâda asl olan marife olmasıdır. Mübtedâ, Arapça cümle içerisinde ilk gelendir. Dolayısıyla marife olması asıldır. Hilâfu'l-asl ise onun nekra olarak gelmesidir. Örneğin كَمْ مَالِكَ "Senin ne kadar malın var" cümlesinde ki كَمْ

27 Mahmûd Şükrî, Ebû'l-Meâlî Cemâluddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li'ş-şâ'ir*. (Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1925), 229.

28 Vâzîni, *Zâhiretu Hilâfu'l-asl*, 393.

29 Âlûsî, *ed-Darâ'ir*, 230.

30 Vâzîni, *Zâhiretu Hilâfu'l-asl*, 414.

31 Âlûsî, *ed-Darâ'ir* 102.

32 İbn Malik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/267; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 1/184.

33 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1964), 116.

kelimesi hilâfu'l-asl olarak mübtedâ olduğu halde nekra, مَالِكْ kelimesi haber olduğu halde hilâfu'l-asl olarak marife gelmiştir.³⁴

Mübtedâda asl olan takdim edilmesidir. Zira mertebe olarak haberden önce gelmesi gerekir. Hilâfu'l-asl ise, haberden sonra gelmesidir. Nahivde ki bu takdim ve tehirin birçok amaç ve şartları olduğunu nahivciler belirtmişlerdir. Örneğin مَنْ أَنْتَ cümlesinde ki مَنْ kelimesi haberdir soru edatı olduğu için hilâfu'l-asl olarak mübtedâdan önce gelmiştir.³⁵

Cümlenin temel esası olduğu için asl olan mübtedânın zikredilmesidir. Hilâfu'l-asl ise, hafzedilmesidir. Nahivciler mübtedânın hazfinin caiz olduğu yerler ve vacip olduğu yerler şeklinde iki kısma ayırmışlardır:

Mübtedânın hazfinin caiz olduğu yer, mübtedânın cümlenin akışından anlaşılmasıdır. Örneğin مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ "İyi işler yapan kendisi için yapmıştır".³⁶ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ car ve mecrûru şibh-i cümle olup, mahzûf olan فَعَمِلَهُ kelimesinin haberridir. Ayetin başında geçen amel ile ilgili bilgi geçtiği için, hilâfu'l-asl ve caiz olarak hafzedilmiştir.³⁷

Mübtedânın hazfinin vacip olduğu yerler yedi olarak belirlenmiştir: Mübtedânın kase m olan bir cümlede gelmesi durumunda hazfi vaciptir. Örneğin فِي ذِمَّتِي لَأَفْعَلَنَّ كَذَا "Andolsun şunu yapacağım" cümlesinin aslı، فِي ذِمَّتِي لَأَفْعَلَنَّ كَذَا dir. فِي ذِمَّتِي kelimesi mübtedâ olup kase m cevabı ona delalet ettiği için vacip ve hilâfu'l-asl olarak hafzedilmiştir.³⁸

Mübtedânın haberi fiilin yerine gelen masdar olarak gelmesi durumunda hazfi vaciptir. Örneğin أَصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا cümlesinin aslı، أَصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا dir. أَصْبِرْ kelimesi vacip ve hilâfu'l-asl olarak hafzedilmiştir. Çünkü haber olan أَصْبِرْ kelimesi masdar olup أَصْبِرْ صَبْرًا cümlesinde bulunan أَصْبِرْ fiilinin yerine gelmiştir.³⁹

Mübtedânın haberi medh ve zem denilen fiillerin mahsusları olarak geldiği durumda hazfi vacip olur. Örneğin نِعْمَ الرَّجُلُ أَبُو طَالِبٍ ve نِعْمَ الرَّجُلُ وَنِعْمَ الصَّاحِبُ عُمَرُ her iki cümlede de medh ve zemme hasredilen نِعْمَ الرَّجُلُ ve نِعْمَ الصَّاحِبُ kelimeleridir. Buradaki hazfin vacip olmasının sebebi, sanki daha önce نِعْمَ الرَّجُلُ وَنِعْمَ الصَّاحِبُ diye bir cümle söylenmiş, bunların kim olduğunu öğrenmek için مَنْ هُوَ؟ diye bir soru sorulur, نِعْمَ الرَّجُلُ ve نِعْمَ الصَّاحِبُ şeklinde cevap verilir. Ondan önce geçen cümlede mübtedâ olan هُوَ kelimesi geçtiği için bir daha tekrarlanmamış vacip ve hilâfu'l-asl olarak hafzedilmiştir.⁴⁰

34 İbn Malik, Şerhu't-Teshîl, 1/296.

35 İbn Malik, Şerhu't-Teshîl, 1/296.

36 el-Câsiye, 65/15.

37 İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, 1/217.

38 İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, 1/219.

39 İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, 1/217.

40 İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, 1/217.

Mübtedânın haberi aslında sıfat olup sıfatlıktan çıkarılmış olması durumunda hazfi vacip olur. Örneğin مَرَزْتُ بِعَبْدِكَ الْمُسْكِينُ "Senin miskin hizmetçinle karşılaştım" cümlesinde geçen الْمُسْكِينُ kelimesi aslında بِعَبْدِكَ mecrûr olan ismin sıfatıdır. الْمُسْكِينُ kelimesi acıma duygusuna hasredildiğinden, sıfatlıktan çıkarılmış ve hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiş olan هُوَ kelimesinin haberi olmuştur.⁴¹

Arapların şu sözünde mübtedâ vacip olarak hazfedilir. مَنْ أَنْتَ زَيْدٌ "Zeyd dediğin kişi" cümlesinin aslı, مَنْ أَنْتَ كَلَامَكَ زَيْدٌ'dür. Araplarda bir nevi atasözüne dönüştüğü için, mübtedâ olan كَلَامَكَ kelimesi vacip ve hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁴² Aynı şekilde Arapların şu sözünde mübtedâ vacip olarak hazfedilir. لا سَوَاءٌ "Şu iki şey bir değildir" cümlesinin aslı, لا هُمَا سَوَاءٌ'dür. لا هُمَا kelimesinin manasında iki şeyi karşılaştırmak vardır. Dolayısıyla mübtedâ olan هُمَا kelimesi bilindiği için, vacip ve hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁴³ Yine Arapların şu sözünde mübtedâ vacip olarak hazfedilir. لا سَيِّمًا زَيْدٌ "Özellikle Zeyd" cümlesinin aslı, لا سَيِّمًا هُوَ زَيْدٌ'dür. Cümle, Araplarda adeta bir atasözüne dönüştüğü ve ata sözlerde kısa cümleler tercih edildiği için mübtedâ olan هُوَ kelimesi vacip ve hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁴⁴

5. Hilâfu'l-Asl Bağlamında Mansubattan Mefûlün Bih

Mefûlün bih; fiilin şeklinin değişmediği ve olumlu veya olumsuzluk manası olmaksızın fâilin fiilinin mef'ulünün üzerine vukuunu bildirme hususuna denmektedir.⁴⁵ Nahivde genel olarak mefûlû bih'in hükümleri şu şekildedir:

Nahivde asl olan mefûlün bih'in âmilini zikretmektir. Hilâfu'l-asl ise onu hazfetmektir. Söz konusu hazif, karışıklığa sebep vermeden, mananın hazif olunan âmil'e delalet etmesi ve aynı zamanda belâğî bir mana ifade etmesi gerekmektedir. Diğer yandan mef'ûlün bih'in âmil'inin hazfi, bazen caiz bazen de vacip olabilmektedir.

Mef'ûlün bih soruya cevap olduğu zaman âmilinin hazfi caiz olur. Zira مَنْ أَكْرَمْتُ؟ "Dostun" denildiğinde mef'ûlün bih olan صَدِيقَكَ kelimesi, مَنْ أَكْرَمْتُ؟ "Kime ikram ettin?" sorusunun cevabında söylenmiştir. مَنْ أَكْرَمْتُ؟ fiili caiz olarak hazfedilmiş çünkü o anki durumdan başka bir deyişle cümlelerin akışından anlaşılmaktadır. Mef'ûlün bih'in caiz olarak hazfedildiği yerlerden birisi de, karşılıklı konuşma esnasından âmil'in manasının anlaşılması durumudur. Örneğin yolculuğa çıkmak isteyen birisine مَكَّةُ denildiğinde, anlamı تُرْدُ

41 İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, 1/217.

42 Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *Sîbeveyh, el-Kitâb*, (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988), 1/321.

43 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/302.

44 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/171.

45 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1988), 219.

تُرِدُ' dir. Burada تُرِدُ fiili caiz olarak hazf edilmiş çünkü konuşma esnasından تُرِدُ manası anlaşılmalıdır.⁴⁶

Mef'ûlü bihin âmîlinin hazfinin vacip olduğu yerlerin genelde yedi kısımda ele alındığı görülmektedir. Söz konusu yerler şunlardır:

Atasözleri (الأمثال); الطَّبَّاءُ عَلَى الْبَقَرِ, "Ceylanı ineğe tercih ettim" atasözünde geçen الطَّبَّاءُ kelimesi, hazfi vacip olan إِخْتَرْتُ fiilinin mef'ûlün bih'isidir. Konuyla alakalı Basra mektebinin en önemli temsilcisi Sîbeveyhi (ö. 180/796) de bu örnek ile istişhâta bulunmuştur.⁴⁷ Atasözlerinde hazf'in vacip olmasının nedeni; atasözlerinin kalıplarının değişmemesi ve çok kullanılmalar nedeniyledir.

Medh ve zem amacıyla mansub olarak gelen yerlerde mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمِيدِ "Hamid olan Allah'a hamd ediyorum" cümlesindeki الْحَمِيدِ kelimesi aslında لله lafzı celalinin sıfatıdır. Hamdı Allah'a tahsis etmek için sıfattan ayrı kabul edilmiş ve mef'ûlün bih olarak mansub okunmuştur. Aslı أَعْجِبِي الْحَمِيدِ olup, أَعْجِبِي fiili vacip olarak hazf edilmiş ve mef'ûlün bih hilâfu'l-asl olarak fiil olmaksızın gelmiştir.⁴⁸

İştigâl babında mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. Bu bapta mef'ûl fiilden önce gelir, fiilin sonunda da bu mef'ûle ait bir zamir bulunursa buna iştiğal denmektedir.⁴⁹ Söz gelimi زَيْدًا صَرَبْتُ غَلَامَهُ "Zeyd'in kölesini dövdüm" iştiğâl cümlesinde, زَيْدًا kelimesi vacip olarak mahzûf olan صَرَبْتُ fiilinin mef'ûlün bih'isi olmaktadır. Burada fiilin hazf'inin vacip olmasının nedeni, daha sonra gelen fiil mahzûf olan fiilin açıklayıcısı konumunda olmasındandır. Nahivde açıklanan ile açıklayan aynı anda gelmediği için birinci fiil hazf edilmiştir.⁵⁰

İhtisâs babında mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. İhtisâs genellikle mütekellim nadiren de muhatap zamirlerinin manasının açıklanması anlamında kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle mütekellim veya muhatap zamininin mübtedâ olduğu cümlede haberin bildirdiği hükmün bir isme mahsus kılınmasıdır. Mahsûs adı verilen bu isim, zamirden sonra gelir ve mansûb olur.⁵¹ Peygamber efendimizin (s.a.v.) نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ "Biz Peygamberler topluluğu hiçbir şeyi miras olarak bırakmayız"⁵² Hadisinde geçmekte olan

46 Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998), 2/17.

47 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/256.

48 Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 2/18.

49 Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî el-Fâsî, *Şerhu'l-mekkûdî 'alâ elfiyyeti ibn mâlik*, thk. Abdu'l-Hamîd Hindâvî, (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1426/2005), 100-101.

50 Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu şüzûri'z-zeheb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1422/2001), 218-219.

51 Mekkûdî, *Şerhu'l-mekkûdî*, 256.

52 Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422/2001), "Kitab el-Ferâiz", 3, (No: 6725-6726).

مَعَاشِرَ kelimesi vacip olarak mahzûf olan أَحْصُ fiilinin mef'ûlün bih'isi konumundadır.⁵³

Tahzîr babında mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. Tahzîr; muhatabı hoş olmayan veya tehlikeli bir işten uzaklaştırmak için yapılan uyarıdır.⁵⁴ Zira زَأْسَكَ وَالسَّيْفَ "Başını kılıçtan koru" terki bindeki زَأْسَكَ kelimesi, vacip olarak mukadder olan أَحْصُ fiiliyle mansub mef'ûlün bih'tir. Asl olan amilin zikredilmesidir. Fakat belagî bir neden sayılan, zaman darlığından dolayı hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁵⁵

İğrâ babında mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. İğrâ; Muhâtabı iyi bir iş yapmaya teşvik etmektir.⁵⁶ Örneğin أَخَاكَ أَخَاكَ "Kardeşin! Kardeşine sahip çık" terki binde iki isim de vacip olarak mukadder olan اِزْمُ fiilinin mef'ûlün bih'isi konumundadır. Asl olan fiilin açık zikredilmesidir. Fakat tekrardan dolayı fiil, hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁵⁷

Münâdâ babında mef'ûlün bih vacip olarak hazfedilir. Kendisine ünlenen, nidâ edilen kişiyi gösteren kelimeye münâdâ denir.⁵⁸ Örneğin يَا سَيِّدَ الْقَوْمِ "Ey kavmin efendisi!" cümlesindeki سَيِّدَ kelimesi, vacip olarak mukadder olan اُدْعُ fiilinin mef'ûlün bihisi konumundadır. Burada asl olan fiilin açık olarak getirilmesidir. Ancak hafiflik manası gözetilmiş ve hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁵⁹

Nahiv ilminde mef'ûlün bih'te asl olan cümle de açık olarak getirilmesidir. Fakat mef'ûlün bih Arapça cümlelerin temel öğelerinden biri olmadığından bazen cümle de açık olarak getirilebildiği gibi, bazen de hilaful asl olarak hazfedilebilmektedir. Söz konusu hazfedildiği yerler genelde şu üç yerdir:

Karışıklığa sebep olmadan ve belagat amaçlı mef'ûlün bih hazfedilebilir. Nitekim مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى "Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı"⁶⁰ ayetinde geçmekte olan وَمَا قَلَى'nın aslı وَمَا قَلَاكَ'dir. Görüldüğü üzere ayetlerin sonundaki uyumdan ötürü, mef'ûlün bih asl olarak açık getirilmesi gerekirken, hilâfu'l-asl olarak hazfedilmiştir.⁶¹ لَوْ شَاءَ

53 Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/31.

54 Mekkûdî, *Şerhu'l-mekkûdî*, 256.

55 Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/24.

56 Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akil el-Hemedânî, *Şerhu elfiyyeti ibn mâlik (Şerhu ibn 'aķil 'alâ elfiyyeti ibn mâlik)*, (Kahire: Dâru't-turâs, 1980), 2/301.

57 Mekkûdî, *Şerhu'l-mekkûdî*, 256.

58 Mustafa Meral Çörtü, *Arapça dilbilgisi nahiv*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 261; Ahmet Tekin, *Rafu'l-hâcib'an kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, (İstanbul: Haşimi Yayınları, 2020), 47.

59 İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Bekr b. Yûnus, *el-İzah fi şerhi'l-mufassal*, (Bağdat: Vizaretu'l-evkaf, 1402/1982), 1/252.

60 ed-Duhâ, 93/3.

61 Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/13.

çokça hazfedilir. Şu ayeti kerimelerde olduğu gibi; *“Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi”*⁶² ayetin aslı, *فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ* şeklindedir. *“Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi”*⁶³ ayetin aslı, *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ* şeklindedir. Masdariye edatı olan *أَنَّ* fiili ile birlikte *شَاءَ* fiilinin mef’ûlün bih’isi olup, hilâfu’l-asl olarak hazfedilmiştir.⁶⁴

Tenazu’ babında mef’ûlün bih vacip olarak hazfedilir. Tenazu’ kavramı; İki âmilin (fiil veya şibh-i fiilin) bir ma’mul (fail/meful..) almasıdır.⁶⁵ Tenazu’ babında eğer ikinci âmile amel verilirse birinci âmilin mef’ûlün bihisi vacip olarak hazfedilir. Örneğin *“Ömeri ziyaret ettim ve onunla konuştum”* bu cümlede iki fiilin bir mef’ûlü varmış gibi görünmektedir. Fakat bir âmil ancak bir mâ’mûl alabiliyor. Böyle olunca ikinci fiil olan *حَدَّثْتُ* fiiline amel verip *عَمَرَ* kelimesi onun mef’ûlü yapılmaktadır. Birinci fiil olan *زُرْتُ* fiilinin mef’ûlü, hilâfu’l-asl ve vacip olarak hazfedilmektedir.⁶⁶

Nahivde fiil ve fâil’den sonra mef’ûlün bih’in gelmesi asl olandır. Fakat cümlelerin manasını bozmamak kaydıyla ve bazı özel durumlarda hilâfu’l-asl olarak mef’ûlün bih fiil ve fâil’den önce de gelebilmektedir. Söz konusu durumlar da şunlardır:

Mef’ûlün bih şart manası taşıyan bir isim olduğunda fiil ve fâilden önce gelir. *“Ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur”*⁶⁷ Görüldüğü gibi ayette geçen *مَنْ* kelimesi, *يُضِلُّ* fiilinin mef’ûl’üdür. Asl olarak fiil ve fâil’den sonra gelmesi gerekirken şart manası taşıdığından dolayı hilâfu’l-asl ve vacip olarak cümlelerin başında gelmiştir.⁶⁸

Mef’ûlün bih istifhâm manası taşıyan bir isim olduğunda fiil ve fâilden önce gelir. *“Allah’ın kanıtlarının hangisini inkâr edebilirsiniz?”*⁶⁹ ayetin de geçen *فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنكِرُونَ* ismi, soru manasında olup *تُنكِرُونَ* fiilinin mef’ûl’üdür. Asl olarak fiil ve fâil’den sonra gelmesi gerekirken soru manası taşıdığından dolayı hilâfu’l-asl ve vacip olarak cümlelerin başında gelmiştir.⁷⁰

Nahivde asl olan mef’ûlü bih’in mansub olmasıdır. Hilâfu’l-asl ise onun fâilin yerine geçip merfû’ okunmasıdır. Önemli dildilerden İbn Hi-

62 el-En’âm, 6/149.

63 el-En’âm, 6/135.

64 Cürcânî, Abdülkâhîr, Ebû Bekr b. Abdîrahmân b. Muhammed, *Delâilü’l-i’câz fi ilmi’l-maânî*, (Beyrut: Dâru’l-marife, 1402/1982), 115-116.

65 Çörtü, *Arapça dilbilgisi nahiv*, 259.

66 Çörtü, *Arapça dilbilgisi nahiv*, 259-260.

67 ez-Zümer, 39/23.

68 Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 2/8.

69 el-Mü’min, 40/81.

70 Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 2/8.

şam(ö.708/1309) cümlede karışıklığa sebep vermemek kaydıyla, mef'ûlün bih'in hilâfu'l-asl olarak merfû' okunabileceğini söylemiştir.⁷¹ Nahivciler konuyla alakalı birçok örnek getirmişlerdir. Söz konusu örneklerden biri de Arapların şu sözüdür; حَرَقَ الثَّوْبَ الْمَسْمَارَ "Çivi kiyafeti deldi" örnekte de görüldüğü gibi الثَّوْبَ kelimesi mef'ûlün bih olduğu halde fâil ile yer değiştirmiş ve hilâfu'l-asl olarak merfû' okunmuştur. Böylece cümlede mana açısından herhangi bir karışıklık olmamış ve fâil ile mef'ûl belli olduğundan dolayı bu hüküm caiz görülmüştür. Çünkü elbisenin çiviye delmeyeceğini herkes tarafından bilinmektedir.⁷²

Sonuç

Hilâfu'l-asl kavramı bir konu bütünlüğünde ele alındığında yeni sayılır. Fakat konunun kapsamı alanına girecek bilgiler şeklinde ele alındığında Arap dilinin klasik dönemine kadar gittiği görüldü. Zira klasik dilciler, bu kavramın kapsamına girecek malumattan bahsetmişler ve bu konunun kapsamına girecek çalışmaları olmuştur. Telif ettikleri birçok kitapla bu konuya değinmişlerdir. Fakat bu malumat belli bir konu çerçevesinde ele alınmamış, şiir zarureti ve eş-Şuzûz olarak konuya temas etmişler ve nahiv kaidesinin dışına çıkanları bu şekilde kayıt altına almışlardır. Bu Çalışmada hilâfu'l-asl kavramını bir konu bütünlüğünde ele alarak kavramın genel anlamını, ortaya çıkış sebeplerini ve bütün nahiv konularını kapsadığı için örnek olarak bazı konular verilmeye çalışıldı.

Nahiv ilminde hilâfu'l-asl'ın sebepleri, Arapçanın farklı lehçeleri ve nahivcilerin nahiv kaidelerini illettendirirken aralarındaki farklı metoda sahip olmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak verdiğimiz merfûât konusundan mübtedâ da asl olan merfû' olmasıdır. Mübtedâ nahivdeki konum itibarıyla merfû' olması gerekir. Hilâfu'l-asl ise, birkaç cer harfi ile mecrur olmasıdır. Mübtedâda asl olan ma' rife olmasıdır. Mübtedâ Arapça cümle içerisinde ilk gelendir. Dolayısıyla marife olması asıldır. Hilâfu'l-asl ise onun nekra olarak gelmesidir. Mübtedâ da asl olan takdim edilmesidir. Zira mertebe olarak haberden önce gelmesi gerekir. Hilâfu'l-asl ise, haberden sonra gelmesidir. Nahivde ki bu takdim ve tehirin birçok amaç ve şartları olduğunu nahivciler dile getirmişlerdir. Cümlenin temel esası olduğu için asl olan mübtedânın zikredilmesidir. Hilâfu'l-asl ise hazfedilmesidir. Nahivciler mübtedânın hazfinin caiz olduğu yerler ve vacip olduğu yerler şeklinde iki kısma ayırmışlardır: Mübtedâ eğer cümlenin akışından anlaşılıyorsa hazfi caizdir. Mübtedânın hazfinin vacip olduğu yerler ise, kase olan bir cümlede

71 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1383/1964), 2/699.

72 Ezherî, Hâlid b. Abdullah Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *el-Avâmilü'l-mie, fi ilmi usûli'l-arabiyye*, (Kahire: Dâru'l-maarif, 1408/1988), 284.

gelmesi, haberi fiilin yerine gelen masdar olarak gelmesi, haberi medh ve zem denilen fiillerin mahsusları olarak gelmesi ve Arapların birkaç meşhur sözlerinde gelmesi durumunda mübtedâ hilafu'l-asl vacip olarak hazfedilir.

Mecrûrât bölümünden cer harfi ile mecrûr ismin hükümleri; mecrûr isimde asl olan ondan önce cer harfinin zikredilmesidir. Hilâfu'l-asl ise ondan önceki cer harfinin hazfedilmesi ve mecrûr olan ismin vacip olarak mansûb okunmasıdır. Asl olan cer harfi ile mecrûr'un arasına herhangi bir kelimenin girmemesidir. Hilâfu'l-asl ise araya bir kelimenin girmesidir.

Meczûmât bölümünden muzari fiil ile ilgili hükümler ise; başına cezim edatları geldiğinde muzari fiilin meczûm olması asıldır. Hilâfu'l-asl ise, cezim edatı geldiği halde muzari fiilin meczûm değil, merfû gelmesidir. Nahivde muzari fiil ile cezim edatı bitişik bir şekilde gelmesi asıldır. Hilâfu'l-asl ise araya bir kelimenin girmesidir. Nahivde cezim edatıyla meczum olan muzari fiilin zikredilmesi asıldır. Hilâfu'l-asl ise, fiilin hazfedilip cezim edatının zikredilmesidir.

Mansûbat bölümünden mef'ulün bih'te asıl olan âmilini zikretmektir. Hilâfu'l-asl ise onu hazfetmektir. Mef'ulün bih'in âmil'inin hazfi bazen caiz olmakta bazen de vacip olmaktadır. Hazfin vacip olduğu yerler; atasözleri(Emsâl), medh ve zem amacıyla mansub olarak gelen sıfatlar, iştigâl babı, tahzîr babı, iğrâ babı ve münâdâ babıdır. Mef'ulü bihin nahiv ilmindeki genel hükümlerinden biri de asl olan mef'ulü bih'iyi zikretmektir. Hilâfu'l-asl ise onun hazfedilmesidir. Bu hüküm ise karışıklığa sebebiyet vermeden ve belagat amaçlı olması gerekir. لو شاء terkibinden sonra ve tenazu' babında vacip olarak hazfedilir. Nahivde asıl olan mef'ulün bih fiil ve fâilden sonra gelmesidir. Hilâfu'l-asl ise onun fiil ve fâilden önce gelmesidir. Mef'ulün bih şart manası ve istifhâm manası taşıyan bir isim olduğunda fiil ve fâilden önce gelmelidir. Nahiv ilminde asıl olan mef'ulü bih'in mansûb olmasıdır. Hilâfu'l-asl olarak fâilin yerine geçip merfû' olmasıdır.

Nahivde asl'a muhalefet olarak gelen bir konu, bazen belagat amaçlı bir manaya delalet edebiliyor. Nitekim sonra gelmesi gerekenin önce gelmesi, zikredilmesi gerekenin hazf edilmesi ve diğer birçok belagî mana için gelen örnekler bu bağlamın içerisinde. Bazen de hilafu'l-asl, nahivde başka bir aslı korumak için geldiği görüldü. Zira mef'ulün bih eğer şart ve istifham isimleri olursa âmilinden önce gelmesi gerekir. Çünkü nahivde şart ve istifham isimleri için sedâretu'l-kelam(cümlenin başında gelme) zorunluluğu vardır.

Kaynakça

- Abdulhamid, Muhammed Muhyiddin. *Uddetu's-Sâlik ilâ Tahkiki Evdahi'l-Mesâlik*,. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2008.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî. *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir*. Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1925.
- Buharî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 2.Basım, 1422/2001.
- Cürcânî, Abdülkâhir, Ebü Bekr b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-i'câz fi ilmi'l-maanî*. thk. es-Seyyîd Muhammed Reşîd Rızâ, Beyrut: Dâru'l-marife, 1982.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Haneffî. *Mu'cemu't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-fedîle, 2004.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Mısır: Dâru'l-maarif,1968.
- Ebü'l-Bekâ El-Kefevî. *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ'*. thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Beyrut: Muessetu'r-risale, 1998.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed,el-Enbârî. *Luma'u'l-edille*. thk. Sa'îd el-Efgânî , Suriye: Dâru'l-fikr, 1957.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî. *el-Avâmilü'l-mie,fi ilmi usûli'l-arabiyye*. thk. El-Bedrâvî Zehrân, Kahire: Dâru'l-maarif, 1988.
- Haydere el-Yemenî. *Keşfü'l-müşkil*. thk. Hâdî Atıyye Matar, Bağdat: Matbaatu'l-irşâd, 1984/1404.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. *el-Kâvaîdu'l-esasiyye li'l-luğâti'l-arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2011.
- Mehdî el-Mahzûmî. *Medresetü'l-kûfe ve menhecuha fi dirâseti'l-luğa ve'n-nahv*. Bağdat: Multezem, 1986.
- Mekkûdî, Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî el-Fâsî. *Şerhu'l-mekkûdî 'alâ elfiyyeti ibn mâlik*. thk. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2005.
- Suyûtî, Abdurrâhman Celâleddin. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*. 4 Cilt. thk. Âbdulilâh Nebhân, Dımaşk: Macmau'l-luğâti'l-arabiyye, 1985.
- Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*. 2 Cilt. thk. Muhammed Cad el-Mevla-Ebu'l-Fadl İbrahim-Ali Muhammed el-Bicavi, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1986.
- Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,1998.
- Sîbeveyh, Ebü Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. 5 Cilt. thk. Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. 3 Cilt. Lübnân: Mektebetu Lübnân, 1996.
- Tekin, Ahmet. *Rafu'l-hâcib'an kâfiyetiibni'l-Hâcib*, İstanbul: Haşimi Yayınları, 2020.
- İbn Akîl, Ebü Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu elfiyyeti ibn mâlik (Şerhu ibn 'akîl 'alâ elfiyyeti ibn mâlik)*2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire: Dâru't-turâs, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *el-Hasâ'is*. 3 Cilt. thk. Muhammed b. Alî en-Neccâr, Kahire: Daru'l-kutubi'l-mısriyye, 2006.

- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî. *Muğni'l-Lebîb*. 2 Cilt. thk. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Alî Hamdullah, Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1964.
- İbn Hişâm, *Şerhu şüzûri'z-zeheb*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-arabî, 2001.
- İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik, ilâ elfiyeti ibn malik*. 4 Cilt. thk. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2008.
- İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1988.
- İbn Malik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu't-teshîl*. 4 Cilt. thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed el-Mahtûn, Kahire: Dâru hecer, 2008.
- İbn Manzur, Cemaluddin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. 18 Cilt. thk. Emîn M. Abdülvehhâb – M. Sâdık el-Ubeydî, Beyrut: Dâru sadr, 1999.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Bekr b. Yûnus. *el-İzah fi şerhi'l-mufassal*. 2 Cilt. thk. Musa Bennay el-Alilî, Bağdat: Vizaretu'l-evkaf, 1982.
- Özel, Ahmet. "Asıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3/473. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vâzînî, Sâlîme. *Zâhiretu hilâfu'l-asl fi'n-nahvi'l-arabî*. Trablus-Libya: Câmîatu el-Fâtih, Kulliyetu'l-Âdâb, Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Zekiyüddîn Şa'bân. *İslâm Hukuk İlminin Esasları(Usûlü'l-Fıkıh)*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.